

השאלה הארץ-ישראלית בעיתונות הסובייטית בשנות העשרים והשלושים

מיכאיל ג' אגפוב

והתותחים, מביטה עינו הטורפת של האימפריאליזם הבריטי אל מצרים השכנה, אל תעלת סואץ – השער להודו, אל אוצרות הנפט במסופוטמיה, אל עבר הירדן, אל סוריה... על מנת למשול בערביסטאן המפוזר, המרוסק⁷. וכן, "פלסטינה, בעיני האימפריאליזם הבריטי היא ראש גשר אסטרטגי במזרח התיכון". השליטה בה תאפשר ללונדון לשלוט בעורקי התנועה החשובים של האימפריה (תעלת סואץ), תעניק לה גישה אל אוצרות הטבע של מסופוטמיה ואפשרות "לרדות בארצות ערב".

בעיתונות נכתבו לעתים מעט מילים אוהדות על התנועה הציונית, כגון "התנועה הלאומית האידיאליסטית" אשר הפכה "על ידי הבורגנות הבריטית והיהודית לכלי הקולוניאליזם הקפיטליסטית בפלסטינה"⁸. אולם בוגן מתאר בחוברת את היחסים בין הציונות לבריטניה בצורה ישירה יותר: "האימפריאליזם הבריטי שכח מזה זמן רב את 'הצהרת בלפור'. אין זה מעניינו לקומם כנגדו את התנועה הלאומית הערבית, ההולכת ומתחזקת, בשל הפעילות לטובת היהודים. הם [האימפריאליסטים הבריטים] יודעים כי אף שירקו בפניהם של משרתיהם הציונים, הללו ישרתום נאמנה ככלבים. הם [הציונים] אינם מסוגלים לוותר על האשליה הציונית, שהיעלמותה תביא קץ לרעיון, לתנועה ולציונות כולה"⁹. במילים אחרות הבריטים, בנצלם את התנועה הציונית לטובתם, בגדו בה. כך, לדברי בוגן, הושם קץ לידידות בין "הארציה הבריטי הטורף לבין החמור הציוני הקטן הגוע ברעב"¹⁰.

בשלהי שנות העשרים החריפו היחסים בין ברית המועצות לבין בריטניה. סטלין דיבר על סכנת המלחמה נגד המשטר הסובייטי, ודבריו יצקו תוכן חדש גם בשאלה הארץ-ישראלית. החלטה שנתקבלה במליאת הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית, התבססה על הערכותיו של סטלין לגבי המצב הבין-לאומי. בהחלטה נאמר, בין היתר: "סכנת המלחמה הקונטר-מהפכנית נגד ברית המועצות היא הבעיה המרכזית של התקופה הנוכחית"¹¹. בעקבות זאת הבלטיה העיתונות הסובייטית מראשית שנות השלושים את מעמדה של ארץ ישראל כראש גשר עבור הצבא הבריטי במתקפה המתוכננת על ברית המועצות: "האימפריאליזם הבריטי הפך את פלסטינה לבסיסו האסטרטגי לא בדרך להודו בלבד, אלא גם בדרך לנפט הסובייטי"¹².

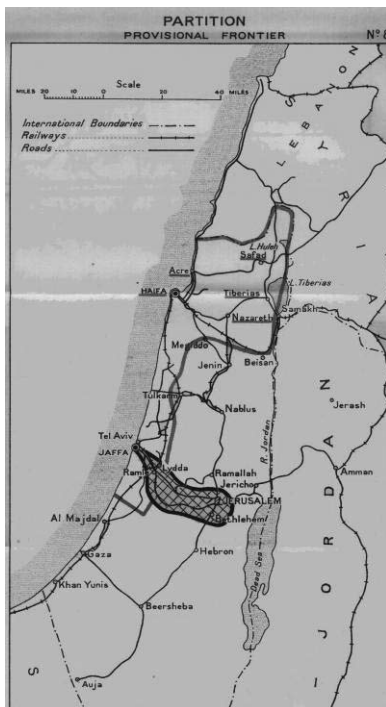
העיתונות הממלכתית והמפלגתית בברית המועצות דנה בהרחבה בהתרחשויות בארץ ישראל ובסביבותיה. היא שימשה כלי מרכזי להבאת העמדה הרשמית של ההנהגה הסובייטית לציבור הקוראים בברית המועצות ומחוץ לה בכל הקשור למדיניות החוץ.

האימפריאליזם הבריטי לצד החזקים

במחצית הראשונה של שנות העשרים הודיעה העיתונות הסובייטית בהדגשה על "מפנה דרסטי" במדיניות הבריטית במזרח התיכון: "המצב הכללי במזרח הקרוב אילץ את בריטניה לוותר על מדיניות הפזילה לכיוון הציונים ולפנות אל הערבים"¹. "התחזקות [...] התנועה הערבית הלאומית [...] בפלסטינה" נתפסה כסיבה העיקרית לשינוי זה².

בשנים 1923-1925 הובלטה "חזרתה של בריטניה למדיניות המסורתית של 'מתן חסות' לצד החזק, שעל פי התפיסה הסובייטית היו הערבים. 'בריטניה [...] מוותרת לכוון בלבד. באותן מדינות ערביות שבהן גלי הלאומיות חזקים במיוחד (ובראש ובראשונה בפלסטינה, במסופוטמיה ובעבר הירדן), נחפזים הבריטים למלא את הבטחותיהם"³. באשר ליחסם של הבריטים אל התנועה הציונית, הרבתה העיתונות לצטט את דבריהם של "חברי בית הלורדים הפרו-ציונים" כי "הציונות חשפה את חוסר יכולתה לשלוט ואת חוסר האונים הכלכלי שבה"⁴. המסקנה הייתה כי "לאחרונה ניכר יחס מאופק יותר בעמדתו של הממשל הבריטי כלפי רעיונות הציונות"⁵. לפי תפיסתם של הפרשנים הסובייטים, במחצית הראשונה של שנות העשרים ויתרו האנגלים על רעיון ההשתלטות על ארצות ערב באמצעות הציונות ופנו לדו-שיח ישיר עם הערבים.

האינטרסים הבריטיים בארץ ישראל נבעו משאיפתה של לונדון לחזק את שליטתה במצרים, בחצי האי ערב, במסופוטמיה ובתעלת סואץ. בחוברת הטרור הלבן בפלסטינה מאת ד' בוגן, שיצאה לאור במוסקבה בשנת 1926 מטעם ארגון MOPR (הארגון הבין-לאומי לעזרת לוחמי המהפכה)⁶, נכתב כי "האימפריאליזם האנגלי אינו שואף למצוא כאן [בארץ-ישראל] בסיס כלכלי של ממש. עבור האימפריאליזם הבריטי פלסטינה היא בראש ובראשונה ראש גשר אסטרטגי במזרח התיכון. לאחר שהתחזק מעמדו באמצעות הקתות

באירופה, בדומה לאירועי 1914-1918.²⁹ תשומת לב מיוחדת הוקדשה לסיקור "המרד הערבי", מאורעות 1936-1939, שתוצאותיו עשויות היו ליצור מאזן כוחות חדש בסמוך לגבולות הסובייטיים בקווקז ובאסיה התיכונה. בהקשר זה הודגש כי "משמעותה של הבעיה חורגת מגבולותיה של פלסטינה. פתרונה באופן זה או אחר יביא לתהודה מתאימה בכל ארצות המזרח, ולא מן הנמנע כי יטיל את אותותיו על מאזן הכוחות בים התיכון והאדום".³⁰

אהדה לפליטים היהודים

התקרבותם של הערבים למדינות הציר עוררה דאגה של ממש במוסקבה. בהסתמך על עיתוני בריטניה וצרפת, פרסמה העיתונות הסובייטית את קיומם של מגעים בין "המורדים הפלסטינים" לבין הפיקוד העליון של הכוחות הגרמנים והאיטלקים.³¹ עם זאת, "מאבקם של ערביי פלסטינה לחירותם ולעצמאותם הלאומיים" כונה מאבק צודק, תוך הבעת תקווה כי "העם הערבי ישכיל להשיל מעצמו את עול האימפריאליזם וישחרר מאימי הפאשיזם ומתחבולותיו".³² כבר מן המחצית השנייה של שנות השלושים שמה לב העיתונות הסובייטית למשמעות של "מאורעות פלסטינה" עבור המצב הכללי לא באגן הים התיכון בלבד, אלא באירופה כולה.³³ על תפיסה זו התבססה גם הערכת התכניות הבריטיות לארגון מחדש של ארץ ישראל בשנים 1937-1939.

תכנית החלוקה של הלורד פיל (יולי 1937) נתקבלה על ידי

תעמולה אנטי-ציונית

בשנות העשרים והשלושים התנהלה בעיתונות הסובייטית תעמולה אנטי-ציונית פעילה. אפשר להצביע על שלושה כיוונים מרכזיים בה. ראשית, הביקורת על הציונות הן מהבחינה הרעיונית והן מהבחינה המדינית. הציונות כונתה "התנועה הלאומית האידיאליסטית".¹³ תשומת לב רבה הוקדשה ל"חשיפת" המהות המעמדית של הציונות. בוגן כינה אותה "חלומה של הבורגנות היהודית הזעירה הנטולה ראייה מעמדית".¹⁴ לדעתו של ברוידו, סגן הקומיסר לענייני לאומים, הציונות מנודה בגלל "יאוש מעמדי של הבורגנות היהודית, שסולקה ממאחזיה הכלכליים על-ידי מתחריה החזקים: ההון הרוסי, הפולני, האמריקני ועוד".¹⁵ ה"אימפריאליזם הבריטי" וה"חוגים הכלכליים היהודים, שבעיניהם פלסטינה היא מקום נוח להשקעות כספיות", נחשבו לעמודי התווך העיקריים של התנועה הציונית.¹⁶ מכך נבעה הגדרתה של הציונות כ"בעלת בריתו של האימפריאליזם הבריטי" וכ"מובילת הקולוניאליזם הקפיטליסטית של פלסטינה".¹⁷ לעתים קרובות דובר בעיתונות על פשיטת הרגל של הציונות.¹⁸ כמו כן, מהמחצית השנייה של שנות העשרים (ומשנות השלושים המוקדמות באופן קבוע), הכינוי "פאשיסטים" או "סוציאל-פאשיסטים" רווח לא כלפי התנועה הסוציאל-דמוקרטית האירופית בלבד, אלא גם כלפי הציונות.¹⁹

שנית, העיתונות הסובייטית הרבתה לתאר זוועות המצפות לעולים ל"ארץ האבות". זאת, ככל הנראה, במגמה ברורה לצמצם את מספר העוזבים לארץ ישראל.²⁰ העיתונות ציינה כי בארץ "נהוג ניצול עמלים שאין כדוגמתו", ויש שם "עליה ניכרת בזנות, תופעה שאין כדוגמתה בכל תפוצות היהודים".²¹ הובלט גם העדר ביטחון מינימלי עבור העולים, שכן "השלטונות הבריטיים מושכים את ידיהם מהבטחתו בשל אי רצונם לדחות את פני הערבים",²² ואילו המנהיגים הציונים "חוששים מפני הרעת יחסיהם הרעים ממילא עם אנגליה".²³ תשומת לב מיוחדת הופנתה לתיאור עזיבת היהודים את הארץ לטובת ברית המועצות.²⁴

שלישית, העיתונות הסובייטית הנגידה את תוצאותיה החיוביות של המדיניות הסובייטית בשאלת שיפור מעמדם של היהודים בברית המועצות ל"כישלונות" הציונות. במיוחד יש לציין את הביקורת שנמתחה מעל דפי העיתונים הסובייטיים על "תנועת העבודה הציונית", ואת הבלטת הטענה כי "הציונות הפרולטרית" נעדרת תמיכה רחבה בקרב "עובדי האדמה והפרולטרים האמיתיים".²⁵ מכך הוסקו מסקנות על העדר תמיכה בציונות בקרב העמלים בארץ (בוגן) או על עזיבה המונית של העמלים את רעיונות הציונות (דרזן, שטיינברג). המיזמים הסובייטיים ליישוב האוכלוסייה היהודית הוצבו כנגד התכניות הציוניות לפתרון בעיית היהודים. כך, "תכנית קרים" מטעם הוועד הפועל הכלל-סובייטי (VTsIK)²⁶ כונתה "הפרי המר ביותר שהוגש לקונגרס הציוני בווינה בשנת 1925".²⁷ בתחילת תכנית ההתיישבות היהודית בכירוביג'אן (שלהי שנות העשרים – ראשית שנות השלושים), נהגה העיתונות הסובייטית לציין תכופות כי שלטונות בריטניה לעולם לא יאפשרו ריבונות יהודית בארץ ישראל.²⁸

ערב מלחמת העולם השנייה נתפסה ארץ ישראל בעיתונות הסובייטית כאחד המוקדים האפשריים למלחמה העתידה לפרוץ

ויתור לערבים.³⁹ פנייתם של הבריטים אל הערבים המצדדים בגרמניה הנאצית נתפסה כהמשך הטבעי של "מדיניות הפיוס המסוכנת" במזרח התיכון.⁴⁰

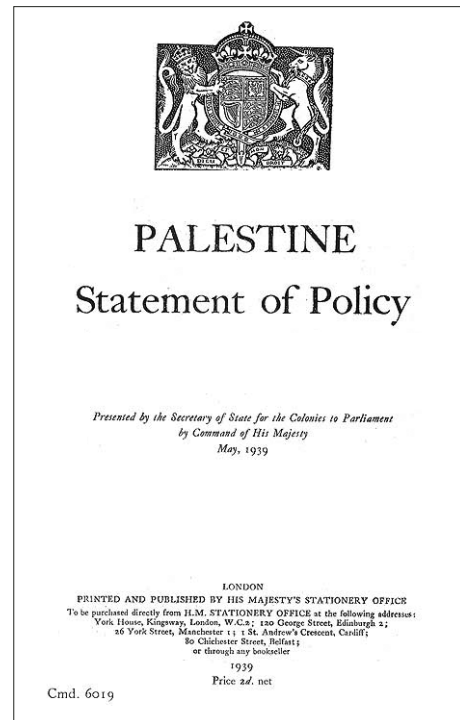
במאי 1939 תקפו כל הפרסומים בעיתונות הסובייטית על שאלת ארץ ישראל את מדיניותה של בריטניה. נמתחה ביקורת חריפה על סירובם של הבריטים לאפשר לפליטים היהודים מגרמניה ומגוררותיה להיכנס לארץ.⁴¹ הכתבים הסובייטים דיווחו מירושלים בציריות רבה על חוסר שביעות הרצון של היהודים מעמדת לונדון: "בירושלים התקימה תהלוכת מחאה יהודית נגד פרסומו של 'הספר הלבן' הבריטי. בראש התהלוכה צעדו רבנים, האוהזים בספרי תורה שניצלו אשתקד מפרעות בבתי כנסת בגרמניה. הצועדים הניפו סיסמאות כגון 'אנו דוחים את שלטונם של הערבים!'; 'אנו מסרבים לציית למדיניות הממשלה הבריטית'".⁴² ב-20 במאי 1939 ציטט **אייזנשטיין** את דברי ויצמן על כישלונה של התכנית הבריטית.⁴³ בו ביום ציטט העיתון גם את ויליאמס, חבר בית הנבחרים מטעם הלייבור: "קבלתה [של תכנית מקדונלד] תפגע קשה באמון כלפי הממשלה לא רק בבריטניה עצמה, אלא באימפריה הבריטית כולה ובארצות הברית".⁴⁴ העיתונות הסובייטית הבליטה את יחסן השלילי של מחלקת המדינה האמריקנית ושל הוועדה המנדטורית הקבועה ליד חבר הלאומים אל תכנית מקדונלד.⁴⁵

בשלהי שנות השלושים וראשית הארבעים נהגו הפרשנים הסובייטים לציין את "השינוי הניכר שחל במצב בפלסטין". כך דובר על השינוי בהרכב העולים, "שאינם הכובשים הציוניים בלבד, אלא גם קורבנות המשטר הפאשיסטי הנסים על נפשם מגרמניה לפלסטין".⁴⁶ ההנהגה הסובייטית ראתה בדאגה את התחזקות הלכתי הרוח האנטייהודיים בקרב הערבים, דבר שהעיד על הצלחתה של התעמולה הנאצית.⁴⁷ עם זאת היא ראתה בעין יפה את פעילותם של "לוחמי הגרילה [הערבים] התוקפים את הקולוניות הציוניות" ש"הוקמו על האדמות שהוחרמו [מן הערבים]".⁴⁸ שלטונות ברית המועצות ראו בנוסחה הציונית לפתרון הבעיה היהודית "תכסיס של האימפריאליזם הבריטי", אף על פי שביר היה כי היהדות ניצבת בפני אסון חסר תקדים. רק "ליכוד השורות של העמלים היהודים והערבים בפלסטין והקמתה של חזית מאוחדת לכל היסודות הפרוגרסיביים" עשויים היו לפתור, לדידה של ההנהגה הסובייטית, את הבעיה שנוצרה בארץ.⁴⁹

תרגם מרוסית: נתי קנטורוביץ'

הערות

- 1 "Novaia politika Anglii v Aravistane," *Pravda*, 26.6.1923 ש.ם.
- 2 ש.ם.
- 3 ש.ם.
- 4 ש.ם.
- 5 E. Drezen, "Sionistskii kongress v Vene," *Izvestiia*, 11.9.1925 (להלן: Drezen).
- 6 הארגון הוקם בשנת 1922 ביוזמת הקומינטרן ונועד להושיט סיוע חומרי לפעילי המהפכה בעולם (הערת המתרגם).
- 7 D. Bogen, *Belyi terror v Palestine*, Moscow 1926, p. 7 (להלן: Bogen).

הספר הלבן של מקדונלד, 1939

הסובייטים כניסיון מצד ממשלת צ'מברליין לחזק את מעמדה הרעוע בעולם הערבי באמצעות:

1. "הקמתה של מדינה ערבית [בארץ ישראל] הקשורה לעבר הירדן".³⁴
2. שלטונות לונדון תלו "תקוות גדולות עוד יותר" ב"מדינה הציונית הננסית". זו האחרונה, כפי שמקובל היה לחשוב, עשויה לחזק את מעמדה של בריטניה באזורים שממזרח לתעלת סואץ יותר מאשר בעבר הירדן. "פלסטין, השייכת לאוכלוסייתה ההיסטורית, תמיד יכולה להתמוסס בתוך העולם הערבי הגועש ללא לאות. פלסטין הציונית, אפוא, תהפוך במהרה לאזור ספר בריטי".³⁵ סביבתה העוינת של "המדינה הציונית" נחשבה לגורם המסייע להכפפתה ללונדון. הרי אך ורק "ההשענות על תמיכתה של בריטניה" תאפשר את קיומה בבטחה.³⁶

באביב 1939 עקבה העיתונות הסובייטית אחר הדיונים בממשלה ובפרלמנט הבריטיים על "הצהרה על המצב בפלסטין", דהיינו "הספר הלבן" של מקדונלד,³⁷ והדגישה את יחסן השלילי של רוב המפלגות בבריטניה לתכנית. "בכוונת הליברלים, הלייבור וכן אחדים מן השמרנים לצאת חוצץ נגד 'הספר הלבן' ב-22 במאי, עת יגישו צ'מברליין למליאת בית הנבחרים של הפרלמנט", נכתב ב**אייזנשטיין** ב-20 במאי 1939. על פי העיתונות, תכניתו של מקדונלד לא הייתה מקובלת על תושבי הארץ, היהודים והערבים כאחד.³⁸ מן העיתונות אנו למדים גם כי ההערכה במוסקבה הייתה כי תכנית מקדונלד מציינת

- 26 שמה של הרשות המחוקקת בברית המועצות. בשנת 1937 הוסב שמה לסובייט העליון (הערת המתרגם).
Drezen 27
- 28 ראו: "Sionisty ;"Urok sionistam", *Izvestiia*, 13.6.1930
- 29 ראו לדוגמה: A. Ianovskii, "bor'ba za arabskii Vostok", *Izvestiia*, 28.8.1937
- 30 P. Lisovskii, "Fashistskie agressory I strany (להלן: "lanovskii islama)", *Izvestiia*, 1.2.1938
- 31 I. Erukhimovich, "Italo-germanskie intrigi v Palestine", *Pravda*, 7.10.1936
- 32 R. Davos, "Sobytiia v Palestine", *Kommunisticheski* internatsional, vol. 11 (להלן: Davos). p. 63
- 33 ראו לדוגמה: "גרמניה מקווה כי אנגליה תעסוק במשך זמן רב באירועים הללו (המאורעות בארץ) ופעילותה באירופה תשותק." מצוטט על-פי: "Volneniia v Palestine I germanskii raschety", *Pravda*, 9.9.1936
- 34 "Proekt razdela Palestiny", *Izvestiia*, 6.7.1937 (להלן: Proekt). מסירת "שטחים נרחבים נוספים 'כמתנה' לעבדאללה האמיר של עבר-הירדן" עשויה הייתה להפכו ל"בעל ברית נאמן" של הבריטים Ianovskii 35
- 36 שם.
- 37 "Obostrenie palestinskoi problemy", *Izvestiia*, 15.5.1939
- 38 "Preniia ;"Ser'eznye volneniia v Palestine", *Izvestiia*, 20.5.1939
- 39 "v palate obshchin po voprosu o Palestine", *Izvestiia*, 20.5.1939
- 40 "Volneniia v Palestine I germanskii raschety", *Pravda*, 9.9.1936
- 41 Proekt; "Trebovaniia palestinskikh arabov", *Izvestiia*, 4.3.1939
- 42 "Ser'eznye volneniia v Palestine", *Izvestiia*, 20.5.1939
- 43 ראו: "Trebovaniia palestinskikh arabov", *Izvestiia*, 4.3.1939
- 44 "Ser'eznye volneniia v Palestine", *Izvestiia*, 20.5.1939
- 45 באותה תקופה בעיתונות הסובייטית מתפרסמות כתבות, בהן מתואר בהבנה ובאדהה גלויה מצבם של יהודי אירופה הנרדפים. ראו לדוגמה: "Tragediia begletsov iz 'tret'ei imperii", *Izvestiia*, 11.6.1939
- 46 "Ser'eznye volneniia v Palestine", *Izvestiia*, 20.5.1939
- 47 שם.
- 48 "Preniia v palate obshchin po voprosu o Palestine", *Izvestiia*, 20.5.1939
- 49 "Komissiiia Ligi Natsii ;"Zaiavlenie Khella", *Izvestiia*, 20.5.1939
- o Palestine", *Izvestiia*, 20.5.1939
- "Ser'eznye volneniia v Palestine", *Izvestiia*, 20.5.1939
- 47 V. Lutskii, "Palestina posle pervoi mirovoi imperialisticheskoi voyny", *Bol'shaia Sovetskaia Entsiklopediia*, vol. 43 (Moscow 1939) (להלן: Lutskii), p. 828
- בעיראק. ראו: Davos, 63
- 48 Lutskii, p. 828
- 49 שם.
- 8 Drezen
- 9 Bogen, p. 9
- 10 שם.
- 11 "Rezoliutsii ob'edinennogo Plenuma TsK I TsK VKP(b) (29.7-9.8.1927)", *KPSS v rezoliutsiakh I resheniakh s'ezdov, konferentsii I plenumov TsK*, vol. 4 (1984), p. 175
- 12 "Bor'ba arabov v Palestine", *Izvestiia*, 3.11.1933 (להלן: (Bor'ba
- 13 E. Steinberg, "Krizis angliiskoi politiki v : השוו ;Drezen Palestine", *Izvestiia*, 9.4.1925 (Steinberg; (להלן: Palestine)
- 14 שם.
- 15 G.I. Broido, *Natsional'nyi I kolonial'nyi vopros*, Moscow 1924
- 16 Steinberg
- 17 Drezen; השוו : "האופי הקפיטליסטי של המשק החקלאי – אלה הן הדרכים, בהן פועלים [הציונים בפלשתינה]", *Steinberg*.
- 18 ראו לדוגמה: Drezen
- 19 ראו לדוגמה: "Doloi belyi terror v Palestine", *Pravda*, 14.2.1925
- 20 Bor'ba
- 21 Steinberg
- 22 "Palestina pod krylyshkom angliiskogo imperializma", *Pravda*, 7.7.1926
- 23 Steinberg
- 24 "Sionisty v konflikte s Angliie", *Izvestiia*, 29.10.1930 (להלן: (Sionisty
- 24 Steinberg; "Kolichestvo ;"V Palestinu", *Pravda*, 28.9.1923
- 25 "emigrantov v Palestinu padaet", *Pravda*, 13.2.1926
- לקראת המחצית השנייה של שנות העשרים היה קצב ההתיישבות בארץ ישראל אטי פי ארבעה מקצב התיישבות היהודים בברית המועצות. בשנת 1927 היה מספר היורדים גדול ממספר העולים ב־87 אחוז. במיוחד יש לציין את מספרם הגדול של הנתינים הרוסים והסובייטים לשעבר שבחרו לשוב לארצם. ראו: *Bol'shaia Sovetskaia Entsiklopediia*, 1st edition, vol. 24, p. 55, והשוו לדברים הבאים: "מתוך 13,000 היהודים שהגיעו לארץ ב־1926, למשל, חזרו יותר מן החצי כלעומת שאבו, וב־1927 היה, זו הפעם הראשונה, עודף מבשר רעה במספר היוצאים מן הארץ לעומת הנכנסים. אחדים מעוזבי הארץ פנו לארצות-הברית, אחרים לחלקים שונים של הקיסרות הבריטית. היתה גם קבוצה שכללה כמה מאנשי 'גדוד העבודה' [...] שחזרו לרוסיה מטעמים אידיאולוגיים, ושם נשלחו רבים מהם כעבור זמן לסיביריה או הוצאו להורג, גם־כן מטעמים אידיאולוגיים." גולדה מאיר, חיי, תל־אביב, ספריית מעריב, 1975, עמ' 75.
- 25 "מעשיהם של רופאים ועורכי דין בודדים, אשר בחרו לנטוש את מקצועותיהם ולעסוק בחקלאות, אינם משכנעים ואינם מייצגים דבר. עובדי אדמה אמיתיים אינם בנמצא או לכל הפחות מורגש המחסור בהם", Bogen, p. 14
- "עירוניים־אינטליגנטים זעיר־בורגנים, אשר זה לא מכבר הגיעו לפלשתינה, נעשו 'פרודוקטיביים' והפכו לפועלים". שם.